

Frederik Carel Gerretson (1884-1958) als Groot-Nederlander *

P. VAN HEES

De jaren twintig

Onmiddellijk na de eerste wereldoorlog klonken in België vanuit militaire en politieke kringen die sterk patriottistisch en soms ook op Frankrijk georiënteerd waren, geluiden op om het Belgische grondgebied om strategische redenen te vergroten. Dit zou moeten gebeuren ten koste van Nederland. De scheidingsvoorwaarden van 1839 waren ongunstig voor België uitgevallen, en hoe ongunstig, dat was in de jaren 1914-1918 wel gebleken. De eisen waren o.a. annexatie van Zeeuws-Vlaanderen, een deel van Nederlands Limburg en de soevereiniteit over de Wielingen, gekoppeld aan verdere concessies van Nederland aan België met betrekking tot de vaart van oorlogsschepen op de Westerschelde. Uiteindelijk zouden er ook betere kanaalverbindingen tussen Antwerpen en de Rijn dienen te komen.

Gerretson heeft in woord en geschrift de annexatieverlangens van België bestreden. Voor hem was het niet alleen een ongehoorde aanslag op de soevereiniteit van Nederland, maar het zou ook een toegeven betekenen aan de Fransgezinde invloed in België. Immers een verzwakking van het Nederlandstalige element in België in welke vorm dan ook hield tegelijk een verzwakking in van Nederlands positie tegenover Frankrijk. Het felle anti-Duitse klimaat in Frankrijk na 1918, de pro-Belgische houding van Frankrijk tijdens de Belgisch-Nederlandse besprekingen in Parijs in 1919-1920 en het later in 1921 gesloten Belgisch-Franse militair akkoord hebben het Nederlandse wantrouwen tegen Frankrijk en tegen de annexionistische kringen in België versterkt.

Annexatie van Nederlands grondgebied kon door H.A. van Karnebeek, de Nederlandse minister van buitenlandse zaken, worden afgewend. Twee kwesties bleven echter gereserveerd. België hield vast aan zijn eis om de soevereiniteit over de Wielingen te verkrijgen en wenste de vrije doorvaart van oorlogsschepen over de Westerschelde, ook wanneer België in oorlog was en Nederland neutraal zou blijven. Nederland had wel ingestemd met verdere onderhandelingen over het beheer over de Westerschelde en de verbindin-

* Zie *Wetenschappelijke Tijdingen* 43 (1984), p. 36-43.

gen van Antwerpen met de Rijn. Deze onderhandelingen vonden plaats in 1924; in april 1925 werd het resultaat openbaar gemaakt. In België heerste tevredenheid. In Nederland realiseerde de publieke opinie zich pas langzaam dat dit verdrag erg gunstig voor België was uitgevallen¹⁹. In het verdrag stond naast een regeling van o.a. het beheer over de Westerschelde, de kanaalverbinding van Antwerpen met de Moerdijk via West-Brabant centraal. Over deze verbinding, waarvan Gerretson op 26 november 1926 aan Leo Picard schreef „het kanaal *is* niet billijk”²⁰, zou grote verontwaardiging losbarsten. Desondanks kwam de oppositie na de aanvaarding van het verdrag in de Tweede Kamer (50 tegen 47) eerst recht op gang. In de twee organisaties die zich met de bestrijding van het verdrag bezighielden, de Nationale Unie en het Nationaal Comité tot wijziging van het verdrag met België, heeft Gerretson een vooraanstaande rol gespeeld. In hem kwamen twee stromingen tegen het verdrag samen. Als Rotterdams koopmanszoon had Gerretson contact met de zeer belangrijke Rotterdamse haven- en scheepvaartkringen, die niets van het verdrag moesten hebben en met de Groot-Nederlandse beweging, waarin met name de annexionistische trekjes, vooral tot uiting komend in onduidelijkheid over de vaart over de Westerschelde van oorlogsschepen in tijd van oorlog, de argwaan versterkten dat hier Franse belangen werden gediend ten koste van Nederland en van Vlaanderen. Ook heerste in die kring vrees dat door een gunstige kanaalverbinding het Franse kapitaal in Antwerpen en Vlaanderen nog meer macht zou krijgen; maar dit was zeker geen communis opinio. De oppositie had succes en op 24 maart 1927 werd in de Eerste Kamer het verdrag met een ruime, dwars door alle partijen lopende meerderheid (33 tegen 17) verworpen. Een nadere bestudering van Gerretsons rol in deze is echter gewenst. Te meer omdat Gerretson niet alleen geijverd heeft voor de verwerping van het verdrag, maar zeker ook gezien mag worden als de auctor intellectualis van het alternatief in de vorm van een verbeterde Schelde-Moerdijk verbinding die en voor de Nederlandse oppositie aanvaardbaar zou zijn en tevens aan Antwerpen en Vlaanderen betere mogelijkheden zou bieden dan de oude verbinding die uit 1866-1867 dateerde. Het alternatief werd reeds op 9 april 1927 door Gerretson in een rede voor de Nationale Unie in Den Haag aangekondigd²¹. Het was ontworpen door ir. E. van Konijnenburg en werd in 1929 gepubliceerd, maar is in de verdere onderhandelingen vóór 1940 door geen der partijen aanvaard. Opmerkelijk is echter, dat de nieuwe kanaalverbinding die in 1963 gereed kwam, vrijwel het door Van Konijnen-

19. Vgl. R.L. Schuurmsa, *Het onaannemelijk tractaat. Het verdrag met België van 3 april 1925 in de Nederlandse publieke opinie* (Groningen 1975).

20. *Briefwisseling Gerretson-Geyl*, dl. I, brief 76. Ook Schuurmsa in zijn in noot 19 genoemde publikatie komt tot dit oordeel.

21. *Briefwisseling Gerretson-Geyl*, dl. I, brief 108.

burg geschetste tracé volgt. Wel dient daarbij opgemerkt, dat de uitvoering van de Delta-werken de aanvaarding van dit tracé heeft vergemakkelijkt. Gerretson heeft in de kanalenkwestie twee zaken met elkaar verbonden : het Rotterdamse belang en de toekomstige Belgisch-Nederlandse betrekkingen. Het Rotterdamse belang woog zwaar. Gerretsons vriend en medestander P. Geyl verweet hem nogal eens dat het overheersend was. Gerretson zelf schreef nog op 12 juli 1932 :

„Er zijn drie mogelijkheden.

- a. Vermindering van de voorsprong, met handhaving van de natuurlijke positie van Rotterdam als *voornaamste* Rijnhaven ;
 - b. Gelijkmaking van de posities ;
 - c. Antwerpen als de beste Rijnhaven (boven Rotterdam).
- a. is *mijn* standpunt”²².

Positie c was in Gerretsons ogen onwettelijk en kon ook niet door de Vlamingen verlangd worden. Het optimum zou b kunnen zijn.

Wanneer men de oppositie tegen het verdrag en de in latere jaren, 1928-1932, gevoerde onderhandelingen beziet dan heeft Gerretson daar een groot aandeel in gehad. Hij heeft echter niet uitsluitend een negatieve politiek gevoerd. Door met een alternatief te komen dat kansen voor verdere onderhandelingen opende, heeft hij laten zien dat het Vlaamse belang bij een goede Rijnverbinding hem zeker ter harte ging. Paradoxaal is dat dit alternatief hem van een deel der Groot-Nederlandse beweging heeft vervreemd²³. Daar heerste in ruime kring slechts de opvatting „België moet vernietigd worden” en het verlangen naar politieke aansluiting van Vlaanderen bij Nederland.

Men zou zich zelfs kunnen afvragen of de economische toenadering tussen Nederland en België niet sneller tot stand zou zijn gekomen wanneer Frans van Cauwelaert, die als politicus en zelfs als onderhandelaar vanaf 1929 een zeer belangrijke rol heeft gespeeld, zich wat minder veeleisend had opgesteld en meer op het alternatief had ingespeeld.

Ook in de Vlaamse Beweging zelf bleef Gerretson actief. In deze jaren slaagde hij erin kapitaal bijeen te brengen voor de aankoop van het Antwerpse dagblad *De Schelde*. Deze krant zou onder leiding van Herman Vos, die sinds 1925 Vlaams-nationalistisch parlamentslid was, de Vlaams-nationalistische politieke denkbeelden moeten verspreiden. Een deel van het geld was afkomstig van de idealistische Groot-Nederlander mr. W.J.L. van Es.

22. *Briefwisseling Gerretson-Geyl*, dl. II, brief 401.

23. In *Dietsch Jaarboekje 1939* komen noch Gerretson noch Geyl voor onder de „Adressen van vooraanstaande Dietschers in Noord-Nederland”.

Gerretson zelf stak er ook geld in, dat hij eerst leende van Van Es. De rest kwam onder andere uit Rotterdamse scheepvaartkringen²⁴.

Was *De Schelde* nu de spreekbuis van Rotterdamse belangen geworden en afhankelijk van de ideeën en politieke visies van Gerretson?

Wanneer we de briefwisselingen *Geyl en Vlaanderen* en *Gerretson-Geyl* doorlezen, is er zeker sprake van op- en aanmerkingen en van verlangens van Gerretson en Geyl. Toch hebben in de ontstane meningsverschillen onzes inziens verschillen in karakter en temperament een grotere rol gespeeld dan ideologische tegenstellingen. De gedachte dat Herman Vos aan de leiband van Gerretson liep, is onjuist en als Gerretson te veel naar de Rotterdamse belangen keek, dan was Geyl er om te bemiddelen. Vooral Gerretsons dadendrang en impulsiviteit botsten met Vos' bedachtzaamheid en met diens visie dat een oppositiepartij *ook* naar politieke resultaten diende te streven en niet louter en alleen oppositie moest bedrijven. Voor dit laatste aspect heeft Gerretson wel eens te weinig oog gehad. Hij vreesde dat Vos Belgicistische neigingen had en schreef op 9 augustus 1929 aan Geyl:

„Thans Vos. Mijn hernieuwde vrees heeft goeden grond. In Londen formuleerde ik het *gemeenschappelijk grondbeginsel* met zijn volmaakte instemming. Zóó eenvoudig en zóó duidelijk, dat alle misverstand was buitengesloten: met de oude woorden van Vuylsteke: zoo *mogelijk* binnen België, *zóó noodig* buiten België.

En, voegde ik er bij, zoo noodig dus België kapot. Als 't blijkt dat België geen staatsrechtelijke oplossing wil die Vl. zijn recht geeft, dan mag geen enkele nationaliteit aarzelen om ook België geheel te vernietigen, kapot te maken”²⁵.

Deze uitspraak brengt ons op Gerretsons houding in het algemeen tegenover de Vlaamse Beweging in de late jaren twintig.

Het succes van de Groot-Nederlandse oppositie tegen het Belgisch-Nederlands verdrag en een aantal politieke successen van de Vlaams-nationalisten in België zelf (de verkiezing van de oud-activist A. Borms in 1928 als volksvertegenwoordiger voor het arrondissement Antwerpen, de „uitdovingswet” (1928) voor de oud-activisten en met name in het begin van de jaren dertig een aantal taalwetten) wekten de indruk van toenemende kracht van de Vlaamse Beweging in het algemeen en van de Vlaams-nationalisten in het bijzonder.

Bij Gerretson uitte zich dit gevoel van vooruitgang en succes in een serie redevoeringen, waarin krasse en anti-Belgische taal werd gebezigd. De apa-

24. Picard aan Buning, Gent, 23-8-1972 (arch. Buning). Zie ook *Geyl en Vlaanderen*, brieven en documenten uit het arch. van prof. dr. P. Geyl, uitgegeven door P. van Hees en A.W. Willemsen (3 dln., Antwerpen-Amsterdam 1973-1975) dl. I, p. 462-463 en *Geyl en Vlaanderen*, dl. II, p. 96, 104-105.

25. *Briefwisseling Gerretson-Geyl*, dl. II, brief 257.

thie die hem soms overviel en hem ook inzake de Vlaamse Beweging dreigde te overvallen, maakte eind 1928 weer plaats voor belangstelling. Hij stelde vast „dat de Vl. Bew. toch een realiteit is”²⁶.

Er is in een aantal redevoeringen en in de briefwisseling uit die jaren een duidelijk rekening houden met het uiteenvallen van de Belgische staat waar te nemen en dan diende Nederland gereed te staan om Vlaanderen politiek te steunen. Deze krachtige taal, o.a. uitgesproken tijdens de herdenking van de Unie van Utrecht op 23 januari 1929, gaf de journalist A. Monet in de Antwerpse *Nieuwe Gazet* van 25-1-1929 de opmerking „stapelmesjogge mondheroïsme” in de pen. Gerretsons rede over „1830” op 21 juni 1930 voor de Dietse Bond in Utrecht ademde een zelfde geest en de Belgische en Nederlandse overheden toonden zich geïrriteerd.

Was Gerretson nu ineens tot het aanhechten van Vlaanderen bij Nederland bekeerd? Wij menen van niet. Het uitgangspunt bleef voor hem: Vlaanderen zelfbewust maken en doen samenwerken met Nederland vanuit een federale Belgische staat. Dat dit uitgangspunt wel eens bedolven raakte onder retoriek, bleek uit de verwarring die ontstond toen Gerretson op 17 november 1930 in 's-Hertogenbosch duidelijk de oplossing voor Vlaanderen plaatste in het kader van een federaal georganiseerd België en een Groot-Nederlandse staat afwees²⁷. Geyl en Van Eyck knipperden met de ogen en schreven boos of hij nu zijn voorgaande uitspraken verloochende. Gerretson antwoordde beminnelijk aan Van Eyck dat het in Den Bosch verkondigde standpunt altijd het zijne was geweest.

„Er bestaat inderdaad een zeer groot, diepgaand en onoverbrugbaar beginselverschil tusschen U en Geyl eenerzijds en mij inzake de oplossing der Vl. quaestie. Voor u als dogmatisch anarchist, is de Groot-Nederlandsche eenheidsstaat = de doorvoering van het dogmatisch revolutionair nationaliteits-principe *het optimum*, de oplossing binnen België een pis-aller, waartoe Geyl als opportunist, historicus en practisch politiek aangelegd man neigt als meest wenschelijke overgangsvorm tot zijn optimum. Voor mij als chr. historisch denkende, is de oplossing binnen den Belgsichen staat het optimum — de Groot-Nederl. Staat een pis-aller. Dat is altoos zoo geweest (...).

Deze principieele, onoverbrugbare tegenstelling is, bij onze samenwerking in Leiding, overbrugd doordat wij hebben ingezien, dat eenerzijds federatie (oplossing binnen België) anderzijds hereeniging (Groot-Nederl. Staat) slechts *modi* zijn; middelen om één doel te bereiken, waarin we één zijn: de grootst mogelijke zelfstandigheid, de grootst mogelijke persoonlijkheidsontwikkeling van het Nederlandsche Volk langs den kortsten weg”²⁸.

26. *Briefwisseling Gerretson-Geyl*, dl. I, brief 211.

27. Zie „Brabant op de tweesprong”, *Verz. Werken*, dl. II, p. 328-342.

28. *Briefwisseling Gerretson-Van Eyck*, brief 210. Voor een vergelijkbaar antwoord aan Geyl: *Briefwisseling Gerretson-Geyl*, dl. II, brief 342.

Al deze retoriek, al deze bij tijd en wijle krasse taal had als uiteindelijk doel om via een schokeffect de Vlaamse bewustwording in België en in Nederland aan de orde te stellen en de betrokkenen tot een standpuntbepaling te dwingen.

Gerretson schreef over deze doelstelling in juli 1930 aan Van Eyck naar aanleiding van zijn inleiding in Knuvelers *Vanuit Wingewesten* :

„het stuk heeft eene *agitorische* strekking : wil althans kalk laten afbrokkelen van een muur die aan onze beweging in den weg staat. Indien ik niet volmaakt zeker was dat het Dietsche Noorden en Dietsche Zuiden elkaar niet *kunnen* missen, en dat Holland en België zelf *afschuwelijk sterk* zijn, zou ik dit dan heusch gevaarlijke spelletje niet spelen ”²⁹.

Over de vraag of deze methoden werkelijk de meest aangewezen waren, zou men kunnen twisten. Het valt in ieder geval te betreuren dat deze activiteiten het streven naar praktisch werk, zoals dat in de Midden-Nederland-gedachte³⁰ tot uiting kwam, heeft overvleugeld. Deze variant op de Vlaams-Nederlandse samenwerking ontwikkelde Gerretson in 1927. Ze paste in de gedachten over decentralisatie die hij ook in de Noordnederlandse politieke organisatie, de Nationale Unie, had ontwikkeld. Sommige tegenstanders zagen er een streven in naar een nieuw rooms-katholieke rijk met fascistoïde trekken. In werkelijkheid was het, inspeland op de r.k. emancipatie, een pleidooi voor een meer onmiddellijke samenwerking tussen de Nederlandse en Belgische provincies Brabant en Limburg. Er lagen volgens Gerretson mogelijkheden op economisch gebied voor Nederlands kapitaal in de Belgische Kempen als tegenwicht voor het Franse kapitaal. Ook op het gebied van verkeerstechnische en infrastructurele werken zou er meer samengewerkt kunnen worden, evenals dat op het intellectuele vlak tussen bijvoorbeeld de universiteit van Leuven en de r.k. handelshogeschool te Tilburg het geval zou kunnen zijn.

De jaren dertig

Radicalisering en afstand nemen zijn de twee trefwoorden voor deze jaren. In zijn verhouding tot Vlaanderen trad er na een korte fase waarin Gerretson van radicale politieke bewegingen, zoals het Verdinaso van Joris van Seve-

29. *Briefwisseling Gerretson-Van Eyck*, brief 194.

30. Zie „De verscheurde Nederlanden”, *Verz. Werken*, dl. II, p. 242-256. Na de tweede wereldoorlog behandelde hij in 1953 hetzelfde thema in de rede „De Kempen”, *Verz. Werken*, dl. V, p. 386-396. Interessante opmerkingen over dit punt ook in *Briefw. Gerretson-Geyl*, dl. II, brief 342, laatste gedeelte.

ren, nog enig heil verwachtte, een periode van langzame verwijdering van Vlaanderen op. In deze jaren maakte hij zich ook los van de Nationale Unie, waarin hij sedert 1925 gestreefd had naar overbrugging van de Nederlandse partijtegenstellingen. In het begin van de jaren dertig had hij geprobeerd de Nationale Unie te verbinden met het opkomende fascisme. Hij wilde deze ideologie een bij uitstek Nederlands karakter geven.

Bepaalde facetten van het fascisme, zoals zijn waardering voor een sterk staatsgezag en de behoefte aan actie en daden, zullen hem in eerste instantie hebben aangetrokken. Vanuit deze achtergrond moet zijn belangstelling voor Joris van Severen verklaard worden, die hem op 16 juni 1930 schreef :

„Gij zegt : 1000 mannen. Ja zeker ; ik schreef het dezen morgen nog aan Verschaeve. Duizend mannen die op alle gebied aristocraten zijn, geestelijk geschoold door een soliede en coherente doctrine, in gansch hun handelwijze vooruitkomend als echte soldaten en officieren, (genre Ernest Psichari of Péguy bijv.) sober, heldhaftig en edelmoedig en vurig, tuchtvol aaneengesloten in een phalanx die zou gelijken aan den eersten kern van Ignatius de Loyola. Die duizend mannen zouden zulk een geweldig uitstralende kracht zijn dat zij in tien jaren er tien duizend van hun soort gevormd zouden hebben. Alzoo zou daar staan, paraat en dynamisch de jonge Vlaamsch-nationale aristocratie die den komenden Staat in handen zou nemen en die dien Staat zou weten te leiden met een gezag en een beleid die overal bewondering zouden afdwingen.

Utopie ? Ik geloof niet aan zulke doodoeners. Kijk naar wat Mussolini heeft gerealiseerd”³¹.

Naast al deze zelfverzekerdheid doet het slotzinnetje in deze brief met de vraag of Gerretson misschien voor advertenties voor de *West-Vlaming* zou kunnen zorgen, enigszins komisch aan.

Gerretsons vriend Geyl vond al deze belangstelling onzin. Hij schreef in 1931 :

„‘De radicalen’. God beter ’t. Zie je dan met alle geweld het politieke onverstand en de onbeduidendheid van die lui over het hoofd ?”³².

Helemaal overtuigd was Gerretson nog niet. Op 17 maart 1932 schreef hij Geyl :

„Meer en meer voel ik mij ‘los’ van de beweging en heb nog slechts een flauwe hoop in Van Severen’s radicalisme. Niet als stelsel (brrr.), maar in de absoluut anti-Belgische en pro-Nederlandsche richting waarin hij het volk tracht op te voeren”³³.

31. J. van Severen aan C. Gerretson, St.Michiel, 16-6-1930 (in arch.-Geyl).

32. *Briefwisseling Gerretson-Geyl*, dl. II, brief 376.

33. *Briefwisseling Gerretson-Geyl*, dl. II, brief 376.

Het „los” zijn van de beweging kreeg bij Gerretson de overhand. Een verklaring voor deze zo afstandelijke houding moet mede gezocht worden in Gerretsons persoonlijke omstandigheden. Het familiebedrijf, waarvoor hij, naast zijn werk als hoogleraar aan de Indologische faculteit te Utrecht, sedert 1924 de zorg op zich had genomen, leed zwaar onder de economische crisis. Ook zijn privé-leven verliep in deze jaren niet zonder moeilijkheden.

In hoeverre het in 1933 tot stilstand komen van de onderhandelingen tussen België en Nederland over het Antwerpen-Moerdijkkanaal mede bepalend is geweest voor het afstand nemen, is niet zonder meer vast te stellen.

In ieder geval had zijn keuze voor het radicale element in het Vlaams-nationalisme de federalisering van België geen stap naderbij gebracht.

Met de Nederlandse Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) van ir. A.A. Mussert, daterend van 1931, voelde hij geen enkele affiniteit. Aan Geyl schreef hij :

„Daarbij komt, dat de overige groepen — die van Mussert speciaal, weinig meer zijn dan afdelingen van het Nationaal-Socialisme; zonder heel veel politiek inzicht. — Ik vrees, (...), *meer dan alles*, een tweede patriottenbeweging; het importeeren mir nichts, dir nichts van *buitenlandsche* ideologieën en buitenlandse politieke stelsels”³⁴.

Het valt, achteraf gezien, te betreuren dat Gerretson, het gevaar van de anti-democratische ontwikkelingen in Vlaamse kring wel ziende, zich niet meer en openlijker daartegen gekeerd heeft. Hem er mede verantwoordelijkheid voor toekennen lijkt ons te ver gaan.

Nog een enkele maal uitte hij zich in het openbaar over Vlaamse en Groot-Nederlandse kwesties. Op 25 maart 1936 in de rede „Over de betekenis van de eendracht der Nederlanden voor de vrede van West-Europa” voor studenten van de Vrije Universiteit te Amsterdam waarschuwde hij voor de NSB-gedachte, maar stelde tegelijk dat Frankrijk de grote politieke dreiging bleef vormen :

„Kort gezegd, een samengaan met Zuid-Nederland is wenselijk; met een Noord-Frankrijk daarentegen alleszins onraadzaam. Wij zouden via België de bondgenoten van Frankrijk worden”³⁵.

In 1938 schreef hij in de *Leeuwarder Courant* over „Groter Nederland” n.a.v. het veertigjarig regeringsjubileum van Koningin Wilhelmina. Gerretson schetste in dit artikel de twee Groot-Nederlandse richtingen (gematigd — oplossing binnen België en radicaal — een Nederlandse nationale eenheids-

34. *Briefwisseling Gerretson-Geyl*, dl. II, p. 277-278.

35. Zie *Verz. Werken*, dl. III, p. 152-161, citaat op p. 161.

staat die alle in Europa levende Nederlanders omvatte). Hij meende dat de laatste richting veld won, maar stelde ook vast :

„Het terugkeren, door de bekwame jonge Belgische Koning tot de traditionele neutraliteitspolitiek, heeft de éne grote oorzaak van de vijandigheid der Grootnederlandse Beweging tegen België weggenomen. En wat de tweede grote reden betreft, de positie van het Vlaamse element in de Belgische staat : de Vlaamse Beweging is thans zo sterk geworden, dat zij de hulp van het Noorden niet meer behoeft of begeert : de hegemonie van het Vlaamse element in België is tegenwoordig nog slechts een kwestie van tijd”³⁶.

De overeenkomst van zijn ideeën uit de eerste wereldoorlog met deze visie uit de late jaren dertig is treffend. De versterking van het Nederlands sprekende element in de Belgische staat werd steeds meer een werkelijkheid en het afweren van Frankrijk door de zelfstandige neutraliteitspolitiek van België een realiteit. Acties oordeelde Gerretson minder noodzakelijk en dat kwam overeen met de houding van afzijdigheid, die hij aan de dag legde.

Groot-Nederlandse geschiedschrijving

Ook als historicus, hoewel daartoe niet speciaal opgeleid, heeft Gerretson zich in de tot dusver behandelde jaren met de Nederlanden bezig gehouden. Uit zijn historische arbeid blijkt dat hij daarin heeft vastgehouden aan het voortbestaan van een zelfstandige Belgische staat die nauwe banden met Nederland diende te onderhouden.

Een van zijn specialismen was de geschiedenis van het Verenigd Koninkrijk, het rijk van de door hem zeer bewonderde Koning Willem I. Naast detailstudies moeten hier genoemd worden de bronnenuitgave *Muiterij en Scheuring, 1830* (2 dln., Leiden 1936).

Gerretsons visie op de ondergang van het Verenigd Koninkrijk werd sterk door Groen van Prinsterers opinie bepaald, dat de oorzaak van het uiteenvallen lag in „het bondgenootschap met de liberale beginselen”³⁷. Daardoor vervreemde Willem I van de katholieke bevolking. Verder stelde Gerretson dat de revolutie van 1830 bovenal Franse import was : „een Franse commune op Diets territorium”. Nuanceringen ontbraken niet, zoals uit de volgende passage blijkt :

„Er is, voor de geschiedschrijver van het Nederlandse volk, geen moeilijker jaar dan 1830. Want, al moge het gemakkelijk zijn om aan te tonen, dat er

36. Zie *Verz. Werken*, dl. III, p. 362-369, citaat op p. 368.

37. Uit „In het land van Guido Gezelle”, *Verz. Werken*, dl. II, p. 196-198, citaat op p. 198.

een aanzienlijk onderscheid is tussen de houding van Walen en Vlamingen, het feit valt toch niet te ontkennen, dat de zuidelijke volksgenoten zich tegen de noordelijke in de scheuring hebben laten meeslepen; dat zij, tenslotte, met overtuiging mede de afscheiding hebben begeerd''³⁸.

Het is een gemis dat Gerretson zijn omvangrijke kennis over dit tijdvak niet gepubliceerd heeft in het werk waarvan hij in 1936 in een prospectus liet aankondigen het te zullen schrijven. De vele in zijn *Verzamelde Werken* pas goed toegankelijk geworden artikelen, zijn reeds genoemde bronnenuitgave en de door hem verzorgde delen van de Schriftelijke Nalatenschap van mr. G. Groen van Prinsterer kunnen dit gemis maar amper goedmaken. Zijn terughoudendheid ten aanzien van de opheffing van de Belgische staat komt ook in zijn visie op de geschiedschrijving van Noord en Zuid tot uiting. Ondanks alle waardering die hij had voor P. Geyls conceptie van de Nederlandse Stam, een geschiedenis van de Nederlandstaligen in de Lage Landen, maakte hij deze toch niet tot de zijne. In 1938 zei hij daarover in een voordracht voor de Utrechtse Historische Studentenkring:

„Als historicus zie ik de Nederlanden als een steeds nauwer begrensd gebied, dat steeds moeilijker tot één der buurstaten kan behoren.

Op dat gebied vind ik van oudsher de Walen. Ik kan ze daarom niet anders dan, zoals onze voorvaders, als Waalse Nederlanders beschouwen.

En dit brengt mee, dat ik het als onze historische taak zie de bi-nationale samenleving van onze beide naties te verwezenlijken. Natuurlijk onder hege- monie van het Nederlandse element.

Zo niet: niet door onze schuld; niet doordat wij, oeroud staatsvolk, vervallen in staatsrechtelijk primitivisme''³⁹.

In feite pleitte Gerretson voor een geschiedschrijving over de Nederlanden, zoals die na 1945 in de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, nog onlangs in een geheel nieuw opgezette tweede druk, is verwezenlijkt.

De strijd tegen het Belgisch-Nederlands verdrag resulteerde in een flinke verzameling bronnenmateriaal over het Scheldebeheer na 1839 en over de Schelde-Rijnverbinding met als hoogtepunt de sluiting van Sloe en Kreekrak in 1866 en de deze doorgangen vervangende aanleg van de kanalen door Walcheren en Zuid-Beveland. Deze collectie werd niet zonder feilen afgedrukt en in 1942 te Haarlem onder de titel *De Tusschenwateren, 1839-1869* in het licht gegeven.

Zijn verdere historische arbeid blijve in dit artikel buiten beschouwing.

38. Uit „Willem van Oranje en het recht van weerstand'', *Verz. Werken*, dl. III, p. 9-29, citaat op p. 28.

39. Uit „Groot-Nederlandse of Algemeen-Nederlandse geschiedschrijving'', *Verz. Werken*, dl. III, p. 394-408, citaat op p. 408.

De jaren veertig en vijftig

Wij hebben al vastgesteld dat Gerretsons engagement in de Vlaamse en Groot-Nederlandse beweging in de loop der jaren dertig verminderde zonder dat het een kwestie van uit het oog, uit het hart was.

Het uitbreken van de tweede wereldoorlog bracht in die situatie geen verandering. De Nederlandse nationaal-socialistische beweging had nimmer Gerretsons goedkeurig gehad en het vage Groot-Nederlandse ideaal van deze beweging zei hem niets. Pogingen van de NSB en van onverdachte, soms wel door de NSB geïnfiltreerde organisaties om ondanks of soms ook naïevelijk dank zij de Duitse bezetters iets van de Groot-Nederlandse droom te verwezenlijken, gingen, voorzover wij hebben kunnen nagaan, aan Gerretson voorbij.

Hij heeft in de zomer van 1940 zeker gerekend op een langdurige Duitse overheersing en met enkele vooraanstaande Nederlanders, niet-NSB-ers, contacten gehad over de installatie van een soort overgangsregering, zoals men die elders (in Frankrijk bijvoorbeeld met Pétain) ook gemeend had te moeten vormen. Hier is, waarschijnlijk gelukkig voor Gerretson, niets van terecht gekomen en na nog in de Nederlandsche Unie, een anti-NSB organisatie te hebben gewerkt, heeft hij zich verder in de oorlog buiten het directe verzet gehouden.

De smart om wat het vaderland werd aangedaan, is echter duidelijk en intens. Zo schreef hij op 2 mei 1941 aan Van Eyck :

„Wat mijn lang wegblijven, (...), ook wellicht mede verklaart, is, dat ik zoo innig bedroefd ben, over al wat, dag aan dag, tegen ons Volk wordt misdreven. Niemand kan twijfelen of het is om de vernietiging, niet slechts van de Staat, maar allereerst van de Natie te doen; maar velen zien niet hoe snel de annexatie vordert. Ik zou soms wel midden in een gesprek in schreien kunnen uitbarsten”⁴⁰.

Later in februari 1942 schreef hij Van Eyck nog :

„Doch ik tracht me te vermannen; arbeiden en niet vertwijfelen is de leus; niet vertwijfelen aan de Natie, waaraan ik geloof met al de hartstocht van ziel en verstand”⁴¹.

Zijn sombere verwachtingen over de afloop van de oorlog zijn niet bewaard en rond 1943-1944 zag ook Gerretson een geallieerde overwinning in aantocht. De oorlogsjaren hebben, voorzover bekend, hem niet tot nadere reflecties over Vlaanderen en Groot-Nederland gebracht. Tegen het einde van de oorlog zouden deze, als er al gedachten over deze problematiek

40. *Briefwisseling Gerretson-Van Eyck*, brief 321.

41. *Briefwisseling Gerretson-Van Eyck*, brief 333.

geweest zijn, verdrongen zijn door de voor Gerretson zeer zwaarwegende kwestie van het dreigende verlies van Nederlands-Indië. Deze zaak zou hem de eerste vijf naoorlogse jaren intens bezighouden. Zonder het recht van weerstand van het Indonesische volk te ontkennen, meende hij dat een revolutionair eenzijdig verbreken van de eeuwenoude band niet mocht plaats vinden. Hier botsten zijn theorieën over staatsgezag en vrijheid der onderdanen en koos Gerretson vanuit zijn historische en nationale gevoelens voor het staatsgezag dat Nederland onverkort diende te herstellen en uit te oefenen. Pas na het herstel van de Nederlandse souvereiniteit zou er gesproken kunnen worden over een wijziging van de uitoefening der souvereiniteit. Vlaanderen was op het achterplan geraakt.

Maar zodra de Indonesische kwestie, een voor Gerretson verloren zaak, in 1949 tot een einde was gebracht, herleefde toch de oude belangstelling voor Vlaanderen. In 1951 trok hij, nog wel onder auspiciën van het vroeger wegens halfheid en slapheid zo gesmade Algemeen Nederlands Verbond, voor een lezingentournee door Vlaanderen. Hij sprak in Antwerpen, Leuven, Gent, Brussel, Aalst en Brugge over „Nieuw-Bourgondië”⁴².

Ook nu weer werd de noodzaak van een zelfstandig België beklemtoond, thans ingekaderd in het Benelux-verbond. Alleen een erkenning van de Duitse suprematie, zoals in de eerste wereldoorlog, ontbrak. De Amerikaanse werd mogelijk stilzwijgend geïmpliceerd. Wel wees hij op de gelegenheid om in deze constellatie Frankrijk en Duitsland politiek en economisch tegenspel te kunnen bieden.

Er bleef nog de kwestie van de waterwegen, waarbij de moeilijkheid was een oplossing te vinden zonder aan de Nederlandse souvereiniteit afbreuk te doen. Misschien zou, zo meende Gerretson, een speciale, aan de Benelux opgedragen souvereiniteit voor het gehele watergebied een oplossing kunnen bieden. Aangezien alle perikelen rond Maas, Schelde en Rijn nog niet tot een oplossing zijn gebracht, is Gerretsons idee nog altijd het overdenken waard.

In het begin van de jaren vijftig heeft hij zich nog enige malen uitgelaten over het taalgebruik. Hij plaatste ook dit probleem in het kader van de Benelux en stelde vast :

„... het enige eerlijke, want aan alle gelijkrecht verzekerende geneesmiddel is, dat iedereen zijn moerstaal onder alle omstandigheden spreekt en kan spreken omdat zijn medeleden van de kleine of grote staatkundige gemeenschap — België, Nederland of Benelux — waartoe hij behoort of gaat behoren, de andere landstaal (talen) heeft leren verstaan”⁴³.

42. Zie „Nieuw-Bourgondië”, *Verz. Werken*, dl. V, p. 188-199.

43. Uit „Het talentregime in de Benelux”, *Verz. Werken*, dl. I, p. 556-562, citaat op p. 561.

Een zeer gematigd geluid en een pleidooi voor een gematigde tweetaligheid (ook de Waalse gewesten horen erbij), al kan er gezien het numerieke element wel sprake zijn van een ook door Gerretson vastgesteld overwicht van het Nederlandstalige gebied.

Voorts pleitte hij in 1955 voor handhaving en versterking van de juist in die jaren weer op gang gekomen studentencongressen, waar studenten uit Noord en Zuid elkaar konden ontmoeten⁴⁴.

De Midden-Nederland-gedachte herleefde voor hem in de belangstelling die hij toonde voor de verkeersverbindingen tussen de beide Brabanden. Hij was voorstander van het overigens nooit aangelegde Postelkanaal, een verbinding tussen het Wilhelminakanaal en de Belgische waterwegen in de Kempen. De Schelde-Rijnverbinding kon als vanouds op grote belangstelling rekenen. De voltooiing van de nieuwe verbinding in 1963 heeft hij niet mogen beleven. Wel heeft hij zich nog op het laatst van zijn loopbaan als lid van de Eerste Kamer voor de Christelijk-Historische Unie (1951-1956) gemengd in de discussie over de Deltawet en het Antwerpen-Moerdijkkanaal. Helaas werd de inmenging enigermate te niet gedaan door zijn wantrouwen tegen de regering, als zou deze „zo maar” een Moerdijkkanaal realiseren zonder er de Kamers in te kennen.

De naoorlogse bemoeienissen zijn gering geweest, maar het beeld is niet gewijzigd: de „Nieuw-Bourgondië”-gedachte sloot eigenlijk wonderwel aan bij zijn ideeën uit de eerste wereldoorlog en uit de jaren twintig en dertig.

Slot

Gerretsons uitspraak uit 1925 „de enige gesteldheid des geestes, waarin Vlaanderen kan worden begrepen: n.l. die van eerbiedige en liefdevolle genegenheid”⁴⁵ moet genuanceerd worden gezien.

Met dit overzicht hebben wij proberen duidelijk te maken dat in Gerretsons belangstelling voor Vlaanderen verschillende, zij het vrij constante factoren, een rol hebben gespeeld.

In zijn opvatting over Groot-Nederland moet voor het eigenbelang van Nederland en Rotterdam zeker een plaats worden ingeruimd. Een andere constante is, dat hij in feite altijd heeft vastgehouden aan het voortbestaan van de Belgische staat, zij het met een staatsrechtelijke structuur waarin aan de Nederlandstalige bevolking in alle opzichten recht werd gedaan. Dit neemt niet weg dat zeker op het einde van de jaren twintig de indruk door

44. Zie „Benelux taalregiem”, *Verz. Werken*, dl. I, p. 544-550.

45. Zie noot 37 voor het artikel, citaat op p. 196.

Gerretson gewekt werd dat de Belgische staat onder zijn retorische zweepslagen leek te moeten bezwijken. Toch had onzes inziens dit verbale geweld geen ander doel dan Vlaanderen recht verschaffen *binnen* de Belgische staat. Geheel onjuist was Gerretsons visie ook niet. Het federalisme, toen door velen gescholden en door enkele Vlamingen en Noordnederlanders als de oplossing voorgesteld, is vanaf de jaren zestig langzaam maar zeker in de Belgische staatsinrichting verankerd en heeft op velerlei gebieden reeds gestalte gekregen. Over Gerretsons contacten met Duitsland kunnen we kort zijn. In de eerste wereldoorlog stond hij met zijn aanvankelijke waardering voor Duitsland niet alleen, maar behoorde hij naar onze mening ook tot de groepering die er niet aan dacht om het Nederlandse belang en daarmee ook het Vlaamse aan louter Duitse belangen op te offeren. Voorzover valt na te gaan, hebben na de eerste wereldoorlog de Duitse contacten geen rol gespeeld. De vermoedens van Duits kapitaal voor de strijd rond het Antwerpen-Moerdijkkanaal zijn wel geopperd, maar nimmer bewezen⁴⁶. Juist doordat hij Vlaanderen binnen de Belgische staat wilde laten blijven, kan men Gerretson niet verwijten Vlaanderen op imperialistische wijze tot meerdere glorie van Nederland te hebben willen gebruiken. Gerretsons bemoeienis met Vlaanderen had primair tot doel de ontplooiing van Vlaanderen *binnen* België te bevorderen en vervolgens zou deze ontwikkeling de positie van de Nederlandstalige gemeenschap in West-Europa kunnen versterken. Daartoe heeft ook Gerretson zijn bijdrage geleverd. Ook van hem kan gezegd worden (zoals hij zelf schreef):

„Er zijn genegenheden, die men mee in het graf neemt. De liefde voor Vlaanderen, eenmaal gewekt, behoort tot de laatste orde”⁴⁷.

46. Schuurmsma, *Het onaannemelijk tractaat*, p. 194 en 202.

47. Vgl. voor het art. noot 37, citaat op p. 197.